

Uz arhitekturu modernizma u Zagrebu

Croquis za urotu sjećanja

Piše: Aleksandar Laszlo

Cijeli jedan alternativni Zagreb moguće je pojmiti tek posredno - putem novinskih izvještaja o arhitektonskim natjecanjima, kataloga izložbi i slično, dok je njegova hipotetska prostorna dimenzija zauvijek pomračena.

"Sve što čovjek zaboravi iz svoga života to je neki unutrašnji instinkt zapravo već osudu na zaborav. Samo ono što sebe hoće da sačuva ima pravo da bude sačuvano za druge."

Siefan Zweig: "Južerašnji svijet"

Doprinos pripadnika židovske zajednice kontinuitetu modernizma zagrebačke arhitekture, naročito njezine internacionalističke orijentacije, treba promatrati u svjetlu karakterizacije modernizma kao dijalektike univerzalizma i kulturnog identiteta — kroz intelektualnu odgovornost i integritet i stvarnost velikih arhitektonskih ostvarenja — kao izraz onog sublimiranog židovskog duha što ga Milan Kundera opisuje u "Tragediji Srednje Evrope".

"Svuda stranci i svuda kod kuće, iznad nacionalnih kavg, židovi su u 20. stoljeću bili glavni kompozitorski, integrativni element u Srednjoj Evropi, bili su njezin intelektualni cement, sačeta jezina njezina duha, tvorci njezina duhovnog jedinstva."

Tek tada odgovori na Zweigova pitanja, ukoliko je oseto našoj produkciji, našem stvaranju, našem razmišljanju, doista postaju mogući.

Svaka, naročito kritička interpretacija povijesnog razvoja arhitektonske discipline nužno počiva na sistematizaciji dokumentarne građe. Novija arhitektura na jugoslavenskom prostoru, napose u Zagrebu, za razliku od drugih sredina, premda jednodušno visoko vrednovana, naprosto nije inventarizirana. Nedostatak temeljnih istraživanja s jedne strane, te oštećeni arhivski fondovi, više nego skromna publicistika/literatura, izgubljeni i uništene ostavštine većine protagonista ove arhitekture, s druge strane, čine svaku historio-grafsku obradu nepouzdanom, a protovoljne interpretacije pravilnom ponašanjem. Rezultat je takvog stanja na primjer i činjenica da je cijeli jedan alternativni Zagreb neizvedenih projekata moguće pojmiti tek posredno — putem novinskih izvještaja o arhitektonskim natjecanjima, kataloga izložbi i slično — dok je neka njegova, hipotetska, prostorna dimenzija (slika), uslijed nedostatka originalne dokumentacije, zauvijek pomračena. Prikaz povijesnog razvoja arhitekture, jednako i novije, najčešće se piše na temelju analize tek jednog segmenta arhitektonske produkcije — zgrada takozvanog društvenog standarda. Pri tom se zanemaruje obujmom svakako najveći dio svake urbane supstance — stambene zgrade. Ovdje je glavno prisijeti se da proizvede i potrošne strukture same po sebi ne tvore urbanitet — on je moguć tek po stambenoj masi — scenariji urbanog stanovanja proširuju urbane sklopove za kulturu, dimenziju. Drugim riječima, analiza kvalitete stambene izgradnje treba da bude polazištem za interpretaciju arhitektonskog razvoja, i ne samo zbog količine produkcije (koja je evidentno temeljni ekonomski potencijal svake pojedine sredine). Napokon, interpretacija povijesnog razvoja arhitekture ipak je subsumat induktivskih zaključaka: vokacija arhitekta po svojoj je prirodi autorska — individualistička,

njegova je profesija slobodna, a status ovisan samo o vlastitim sposobnostima. Arhitekt po definiciji nema poslodavca, već namučio usluge. Njegov je intelektualni proizvod definiranje prostornog okvira preciznog oblika i artikulacije za određenu svrhu/namjenu.

Doprinos modernitetu

Sigmund Freud držao je da se svatko tko želi postati biografom obvezuje na zataju, hinjenje i uljepšavanje, čak na skrivanje vlastita nerazumijevanja jer — biografska istina ne postoji. Tu je opasnost možda najlakše izbjeći suhoparnom faktografijom, pa makar se kvantifikacija sama po sebi jednako opasno približavala granicama dobrog ukusa. Kontinuirani modernitet zagrebačke arhitekture kulminira 30-ih godina u funkcionalističkom građanju. Potpuni katalog ostvarenja zagrebačke arhitektonske scene ove epohe nije još učinjen. Ipak, komparativna analiza uzorka ove produkcije s kvantifikacijom činjenica evidentiranih u stvarnoj arhitektonskoj publicistici dopušta stvaranje objektivne skice, ako već ne i slike o doprinosu pojedinih protagonista — stvaralaca, napose arhitekta Židova, odnosno židovskog porijekla, materijalnom i kulturnom razvoju Zagreba.

U popisu ovlaštenih arhitekata zagrebačke inženjerske komore za 1931. godinu između 36 imena (od toga 34 zagrebačka člana) nalaze se Alfred Albini, Slavko Benedik, braća Pavao i Emanuel Deutsch, Hugo Ehrlich, Otto Goldscheider, Stjepan Gomboš, Gjuro Kastel i Moses Lorber. Albini je prvi diplomant zagrebačkog Tehničkog fakulteta, Pavao Deutsch prvi zagrebački arhitekt doktor tehničkih znanosti, Ehrlich čuveni sveučilišni profesor, kasnije akademik. Oni pripadaju generaciji koja je svojim djelom pripremila podlogu za nastup funkcionalističke avangarde čiji nositelji, u tom momentu, tek počinju samostalnu karijeru.

Iz opsegom zaista skromne arhitektonske publicistike 30-ih godina izdvaja se tek nekoliko sintetskih radova koji su i danas temeljni izvor za izučavanje novije arhitekture u Hrvatskoj (što s obzirom na proporcije obujma građevne produkcije u glavnom gradu i provinciji zapravo znači — u Zagrebu). Prvi prijetnji i jedini obuhvatni (ukoliko to neko novo otkriće ne demantira) sintetski pregled razvoja arhitekture na jugoslavenskom tlu — "Naša arhitektura" Bogdana Rajakova iz 1933 — među 28 najznačajnijih protagonista za područje Hrvatske ubraja Huga Ehrlicha, Stjepana Gomboša, Slavka Löwya, Zdenka Stričića i Ernesta Weissmanna. Na kapitalnoj retrospektivi "Pola vijeka hrvatske umjetnosti 1888-1938", organiziranoj u vrijeme nastojanja oko artikulacije hrvatske državnosti unutar Kraljevine Jugoslavije, u arhitektonskoj sekciji sudjeluje 46 uglavnom zagrebačkih stvaralaca, među njima Albini, Ignjat Fischer, Pavao Deutsch, Gomboš, Zlatko Neumann, Hinko Pserhof i Weissmann, te posthumno Ehrlich. Kao

Adolf Loos i Zlatko Neumann. Gradnja kuće Tristana Tzare, Avenue Junot, Paris (1926)

prilog izložbi, Vladimir Potočnjak publicira 1939. u "Građevinskom vjesniku", jedinom tadašnjem časopisu specijaliziranom za arhitektonsku problematiku, ekstenzivnu antologiju pod naslovom "Arhitektura u Hrvatskoj" 1888-1938. Među 68 arhitekata označenih tvorevina kapitalnih ostvarenja novije arhitekture u Hrvatskoj nalaze se Leo Högnisberg i Julio Deutsch, Ignjat Fischer, Hugo Ehrlich, Slavko Benedik, Pavo Deutsch, Zlatko Neumann, Alfred Albini, Stjepan Gomboš, Zdenko Stričić, Ernest Weissmann, Slavko Löwy i Hinko Bauer. U zborniku "Hrvatski Zagreb" Bogdan Rajakovac objavljuje 1940. poduži prilog "Zagreb budućnosti" rezimirajući urbanistički i arhitektonski razvoj grada. Među 35 nasilica ovog razvoja apostrofirani su Ehrlich, Neumann, Albini, Weissmann, Gomboš, Löwy i Stričić.

Poslijeratno rastanje funkcionalističkog opredjeljenja — propagandističkom obnovom tradicionalne figuracije socio-realizma, a potom u kvazi-demokratski proizvoljnosti informela učinilo je kompleksnu valorizaciju doratnog razvoja izlišnom. Također, rani prilozii afirmativnom tumačenju funkcionalističkog nasljedja (Neven Šegvić, Stvaralačke komponente arhitekture u FNRI, 1950, i Alfred Albini, Uslovi razvika nove arhitekture u NRH, 1953) nisu uhvatili jačeg korijena i tek recentna istraživanja, korak po korak, iznose pred javnost ulomke o nastanku i trajanju moderne arhitekture (ponovnu afirmaciju njenog jamačno najatraktivnijeg segmenta izazvala je svakako izložba "Zagrebačka moderna arhitektura između dva rata" Tomislava Premera 1976).

Za potrebe valorizacije urbane cjeline Zagreb-istok i njezina uključena u zaštićenu zonu graditeljskog nasljedja Zagreba, Zorica Stjepić je 1976, u ime Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture, provela arhivsko istraživanje za područje omeđeno Draškovićevom, Vlaškom, Šubičevom i Branimirovom. Ovo područje, gotovo čitavo izgrađeno u jednom danu, od sredine 20-ih pa do kraja 30-ih godina, simbolizirajući karakter jednog novog vremena, može se smatrati reprezentativnim uzorkom građevne produkcije funkcionalističke epohe i građanja koje joj neposredno prethodi. U spomenutom istraživanju, doduše, jedan manji, svakako zanemariv, broj zgrada nije, zbog izgubljenosti dokumentacije, obradeno, no od ostvarenja nastalih između 1920. i 1940. evidentirano je oko 340 zgrada. Ne razmatrajući na ovom mjestu investitore/namučioce (ne treba posebno naglašavati dokumentarnu vrijednost jednog budućeg istraživanja topografije namučilaca u sprezi s valorizacijom arhitektonskih ostvarenja, kao ni temu izvođenja — materijalizacije arhitektonske ideje — koja očito zaslužuje zasebnu obradu), činjenica je da su bezmalno trećinu spomenute građevne supstance realizirali pripadnici židovske zajednice, bilo kao projektanti, bilo kao izvođači, u najvećem broju primjera — oboje. O kvaliteti te produkcije najbolje svjedoči komentar izvan arhitektonske struke — pasus iz uvodnog

teksta Mije Mirkovića za povijesno-ekonomsku studiju Tomislava Timeta "Stambena izgradnja Zagreba do 1954":

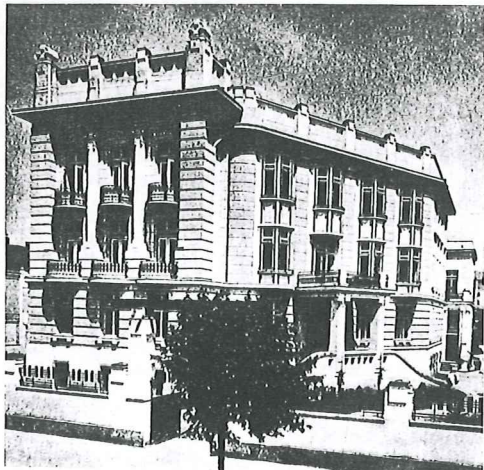
"Zagreb je imao najbolju arhitekturu"

"Stambena izgradnja Zagreba između 1918. i 1940. bila je veliki uspjeh Zagreba ne samo u kvantitativnom nego i u kvalitativnom pogledu. To je bio koliko stambeni, toliko i arhitektonski urbanistički uspjeh. Izgradnja nije bila samo zadovoljavajuća time što je stvorila dovoljnu količinu stambenih prostorija, nego je bila i solidna i lijepa i ukusna. Zagreb nije imao samo najveću akumulaciju. On je imao i najbolju arhitekturu."

Skica za kvalifikaciju doprinosa zagrebačkoj arhitekturi počiva na pretpostavci da se modernitet građanske civilizacije i njegovi ideali razboritosti, koristi i napretka iskazuju (kako to kaže Matei Calinescu) kao povijest borbe za opunovredjenje sadašnjosti zamjenom estetike permanencije estetikom otcijepljenom od normativne prošlosti, estetikom čije su središnje vrijednosti mijena i novost. Počeci moderniteta u zagrebačkoj arhitekturi vezani su uz program teritorijalne ekspanzije grada u cilju ostvarenja ideje zemaljske metropole. Na tehnička, inženjerska pitanja rasprostranjenja grada nadovezuju se problemi popunjavanja gradske slike. Urbani modernizam racionalnog ortogonalnog modela gradskog rasta materijalizira se komemorativno-evokativnom arhitekturom historičističke eklektike, prostornim izrazom mladopoduzetničke ideje kolektivne raskoši. U ovoj epoхи, na prijelomu 19. i 20. stoljeća, kardinalnu poziciju zagrebačke arhitektonske scene zauzima ateljer Högnisberg i Deutsch. Djelovanje Leona Högnisberga (1861-1911) i Julija Deutsche (1859-1922) višeznačno je: prije svega, to su prvi školovani arhitekti u Zagrebu. Iako je njihova djelatnost simbioza umjetničkog ateljera i građevnog poduzetništva, ipak, kao prvi sudionici arhitektonskih izložbi, utiru put autonomiji projektantskog rada, ostvarenoj u epoхи "moderne", počevši od 1900. Njihova djela iz razdoblja fin-de-sièclea, karakterističnim akcentiranjem naročito ugaonih pozicija u gradskom tkivu, daju specifičnu notu urbanoj slici Zagreba — formiraju urbane prizore (kuća Halper na Strossmayerovom trgu, 1886/87, Učiteljski dom na Trgu maršala Tita, 1888/89). Od gradnje kuće Pešić, 1899, u Hlci, u njihovim se radovima odlično odražava razvojni put secesijskog oblikovnog izraza. Među ovim djelima značajna je zgrada Hrvatsko-slavonske centralne štedionice na uglu Ulice i Gundulićeve gdje su 1906/07. prvi put iskorišteni armirano-betonski konstruktivni elementi za premoštenje velikih raspona u prostorima javne namjene (kavana Corso). Secesiju u zagrebačku sredinu prvi donosi Ignjat Fischer (1871-1948) gradnjom stambene ugovnice Strossmayerov trg/Ulica 8. maja za zubaru Eugena Radoa 1897, kuću volumetrijski rasklapanog građevnog korpusa i slobodno aplicirane ornamentike. Vrhunac u ovom stilskom opredjeljenju Fischer postiže gradnjom Jokovićeve sanatorija u Klaičevcu, 1908/09, čija prostorna organizacija, kao i unutrašnja, naročito medicinska oprema, predstavljaju internacionalno relevantan primjer profunkcionalističke arhitekture. Kasniji Fischerov rad — djelovanje između dva svjetska rata pionirskih je koncentracija inženjerskih kapaciteta: organizacijom velikog projektnog biroa, poslovno oslonjenog na operativu — najkvalitetnija zagrebačka građevna poduzetništva ("Jugoslavensko građevno" inž. Aleksandra Kaisera i "Građevno Poduzetništvo inž. S. Cemjak i inž. J. Neumann"). Kulminacija secesijske slobodne figuracije dosegnuta je u Zagrebu djelovanjem ateljera "Benedik i Baranyi". Ateljer je osnovao Slavko Benedik (1880-1954) nakon kratkotrajna samostalnog djelovanja (kuća u Ulici 8. maja, 1905), i njemu pripada zasluga za artikulaciju takozvanog "zagrebačkog tloerta" najamne stambene zgrade. U razdoblju od 1905. do 1930. s produkcijom više od 200 ostvarenja (među kojima su palača Srpske banke u Jurišićevcu, 1912/13, sanatorij na Brestovcu, 1908, "Kurhotel" u Vraždinjskim toplicama, 1908, Inženjerski dom na Trgu Jože Vlahovića, kao pendant zgradi Burze (1927), ateljer "Benedik i Baranyi" je počevši s kućama Stern, 1906, i Grünwald, 1910, u Boškovićevcu, gdje se secesijski repertoar polako preobražava u rafinirani art-déco, pa do kuće Leon u Palmotićevoj, 1920/21, potpuno očičene od ornamentike, kristalizirao organizacionu shemu najamnog stana s optimalno zoniranim funkcionalnim sklopovima stana i transformabilnim korištenjem užeg stambenog trakta. Uz visoko kvalitetne primjere gradnje u otvorenom načinu na zagrebačkim brežuljcima (vile na Tuškancu i Pantovčaku), njihovim eksperimenti sa paternalističkim, socijalno osvještenim modelima stanogradnje — primjer činovičke kolonije malih

Korijeni modernizma - konstruktivne inovacije: Palača Zemaljske centralne štedionice, ulica 17. (1906-07). Interieur kavane "Corso" (Ateljer Högnisberg & Deutsch, arhitekt Otto Goldscheider)

Secesijski izvori funkcionalističke arhitekture: Sanatorij Joković u Klaičevcu ul. (Ignjat Fischer, 1908-09)

dvojnih vila u Hercegovačkoj, 1911 — ulaze među najranije primjene koncepta "vrtog grada" na srednjoevropskom tlu. Ovom ateljeru pripada i prvenstvo u sustavnoj upotrebi novih konstruktivnih rješenja: na gradnji skladišta tvrtke Socher u Petrinjskoj, 1912/13, po prvi put je dosljedno primijenjen amirano-betonski skeletni nosivi sistem.

"Gesamtkunstwerk" u Sveučilišnoj biblioteci

U manjem opsegu sa skeletnom konstrukcijom eksperimentira Otto Goldscheider (1880-1934), suvlasnik u tvrtki "Hönsberg i Deutsch", u parternoj zoni kuće Vasić u Ilici, 1913, zgrade paradigmatičkog vertikalnog zoniranja s mezaninom otvorenim javnoj namjeni. Zgradu je prema Goldscheiderovom konceptu, uz manje izmjene u oblikovanju pročelja, realizirao ateljer "Pollak & Bornstein", također značajni predstavnici secesijske arhitekture u Zagrebu. Goldscheiderovo su djelo sva ostvarena ateljer "Hönsberg i Deutsch" oblikovana purističkim linearnim geometrijskim ornamentom, a nakon neoklasicističkih ostvarenja 20-ih godina (zgrada Poreznog ureda na uglu Račkoga i Dondićeve, 1928) on gradi na početku 30-ih dvije kuće za Samuela Hahna — kuću na Trgu Jože Vlahovića, 1931, i uglovnicu Gajeva/Bogovićeve, 1932/33, u duhu nove objektivnosti. Poput Goldscheidera i Rudolf Lubynski (1873-1935) je prošao razvojni put kasne art nouveau arhitekture do funkcionalističkog građenja. Njegovo je kapitalno djelo palača Sveučilišne biblioteke, 1909/13, koja predstavlja izuzetan primjer "Gesamtkunstwerk" — potpunog jedinstva arhitekture, dekora i unutrašnje opreme. Uz golem doprinos na planu pročišćenja tipologije najmanje stambene izgradnje (gradnje za Zemaljsku hipotekarnu banku, 1909/10), značajne su njegove realizacije iz kasnijeg djelovanja: velika poslovna zgrada SUZOR u Mihanovićevoj, 1925/28, Sečavićki hram u Sarajevu, 1925/30, te naročito prva funkcionalistički koncipirana poslovna zgrada u Zagrebu — zgrada tvrtke Shell (braća Marić u Gajevoj, 1931/32).

Bezornamentalnu "glatko izbijranu" arhitekturu "moderne" u Zagrebu zastupala Hugo Ehrlich (1879-1936) koji nakon internacionalne afirmacije — angažmanom na dovršenju Loosove vile Karma u Veveju na Ženevskom jezeru — djeluje u Zagrebu u zajednici s Viktorom Kovačićem. Ovo djelovanje obilježeno je borbom za dignitet projektantske profesije natjecanjima i izložbama, te realizacijama kod kojih se prožimaju funkcionalistički postulati bečkog secesijskog kruga i loosovskog princip bezornamentalnosti i gdje se uvodi arhitektonska kompozicija bazirana isključivo na proporciji i ritmu arhitektonskih elemenata. Kasniji Ehrlichov rad (plodan i relativno dobro poznat zahvaljujući monografiji Zanka Domljana) odvija se na dva plana: u pedagoškom radu, na katedri za arhitektonske kompozicije Tehničkog fakulteta, te djelovanjem u vlastitom ateljeru, gdje okuplja niz mladih talenata i gdje u toku 20-ih pročišćava svoj izraz do autentičnog funkcionalizma. Od osobitog je značenja njegova zgrada Union banke u Beogradu, 1929/30, koja potvrđuje snažni eksportni potencijal zagrebačke funkcionalističke škole.

Dvadesete godine obilježene su u Zagrebu tendencijom da se postigne sklad između suvremenih funkcionalnih zadataka i rezultata estetskih promišljanja na kojima je zasnovana klasicistička arhitektura. U ovom duhu djeluju Gjuro Kastl, čiji rani radovi nose obilježje arhitekture art-déco (kuća u Ulici braće Oreški), Moses Lorber, čiji se akademski modernizam (uglovnica Varšavska/Gundulićeva) postupno pretvara u novu objektivnost funkcionalizma (kuća Neumann na uglu Martićeve i Buljićeve), ali i Pavao Deutsch, čiji se rani radovi, u suradnji s Aleksandrom Freudenreichom, također oslanjaju na tradicionalni oblikovni izraz, koji gradnjama kuće Izraelitske općine u Petrinjskoj, 1927-1929, te kuće Freund u Mesničkoj, 1930, prelazi u funkcionalistički izraz.

U toku dvadesetih godina gradska općina Zagreba intenzivno se bavi rješavanjem stambenog pitanja — izgradnjom socijalnih malih stanova, a uslijed naglog porasta gradskog stanovništva — gradeći kolonije gradskih kuća, višekatnih blokova sa

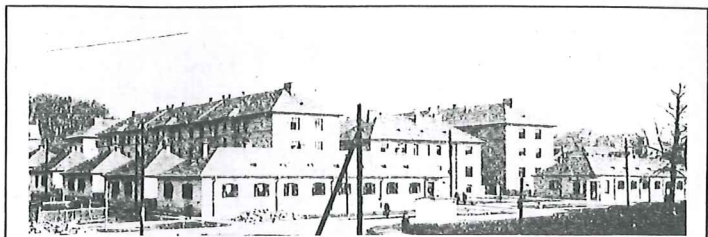
stanovanjem za egzistencijalni minimum. Novu kvalitetu u ovoj izgradnji donosi Edo Mikloš-Schreiner (1876-1943), arhitekt u Gradskom građevnom uredu, projektant stambene kolonije na Glogoljnom brijegu, 1927/28 — puristički oblikovanog ansambla dvokatnih blokova i prizemnih dvojnih stambenih kuća.

Nastup funkcionalističke avangarde

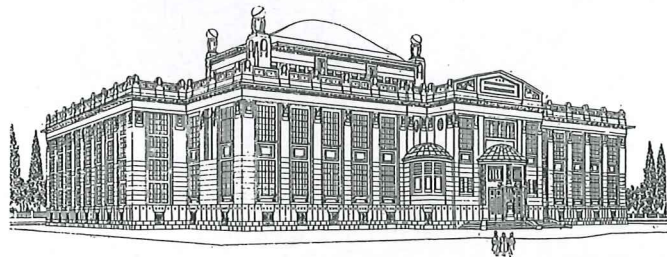
Završne pripreme za nastup funkcionalističke avangarde izvode Alfred Albin (1896-1987) gradnjom Žerjavićeva stambenog bloka u Jukićevoj, 1928/29, i Stjepan Gomboš (1895-1975) gradnjom zgrade Rudarske bratimske blagajne u Adžijinoj, 1926-1928, obje sa već jedva primjenjenim natruhama predfunkcionalističkih oblikovnih pravila. Od 30-ih Albin razvija subjektivističku varijantu funkcionalizma (vile Maixner u Mallinovoju, 1933, i Uzorinac u Kozarčevoj, 1933), a Gomboš, u zajedničkom ateljeru s Mladenom Kauzlaricom, kreira nove, adaptabilne, funkcionalističke modele najamnog i obiteljskog stanovanja (kuće Silberstein u Petrinjskoj, 1932/33, Klepetar u Maksimirskoj, 1932/33, Weiss u Ulici Moše Pijade, 1936, vile Spitzer u Novakovoj, 1931/32, Hirtzler na Golubovcu, 1934, Wohlmut u Kozarčevoj, 1935/36...).

Najznačajniji su nosioci zagrebačke funkcionalističke avangarde Zlatko Neumann (1900-1969) i Ernest Weissmann (1903-1985). Neumann, Loosov učenik i dugogodišnji suradnik, višestruko je zadužio zagrebačku arhitekturu — od prvog internacionalnog priznanja sudjelovanjem na pariškom Salon d'automne 1926. preko prvih projekata s novim konceptom prostorne organizacije ("prostorni plan" — volumetrijsko rješavanje arhitektonskog programa zgrade u prostoru, projektom vile S. u Parizu 1926), projekata terasaste obiteljske stambene izgradnje u nizu (TS blok za Zagreb 1927), funkcionalističkih unutrašnjih uređaja stanova (stan König-Fuchs, 1927) i radikalnog dokidanja tradicionalne figuracije na gradnjama u gradskom centru (kuća Deutsch u Ulici 8. maja, 1928/29), preko niza programatskih članaka u dnevnoj i stručnoj štampi, do obnove funkcionalističkih koncepta najamnog stanovanja idejama o totalnom stambenom prostoru (kuće Rosinger u Vlaškoj i VIS u Martićevoj, 1936/37).

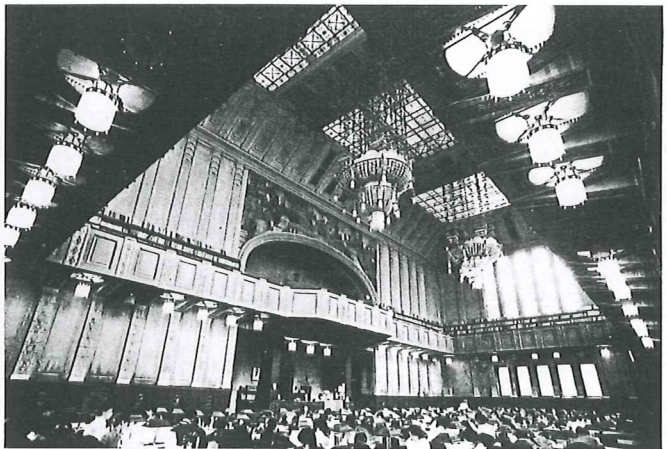
Weissmann, diplomant zagrebačke Tehnike, radio je nakon studija kod Loosa, zatim više godina s Le Corbusierom, a svojim superiornim natjecajnim projektima osigurao je oficijelno prihvaćanje nove arhitekture u zagrebačkoj sredini. Nakon zapaženog sudjelovanja na natječaju za dvije škole u Splitu 1928. i visokog plasmana na međunarodnom natječaju za Židovsku bolnicu u Petrovoj 1930 (u konkurenciji 225 natjecatelja), osvaja prvu nagradu na međunarodnom natječaju za kliničku bolnicu na Salati (1930, u konkurenciji 79 projekata iz svih evropskih zemalja), čime je, riječima suvremene kritike, funkcionalističkoj arhitekturi "podao oficijelni imprimatur". Njegove realizacije, vile Kraus u Nazorovoj i Podvinec na Jabukovcu, 1936/37, i Dom štampe u Beogradu, antologijski su primjeri "slobodnog plana", prostornog koncepta u kojem je loorna organizacija potpuno oslobođena od elemenata nosive strukture i iskazuje se u izomorfnom, "fluidnom" prostornom sklopu. U avangardu "novog građenja" uključen je niz velikih talenata: Zdenko Stričić (1902), koji, nakon prvog plasmana na međunarodnom natječaju za Ukrajinski narodni teatar u Harkovu 1930. u Zagrebu promovira model "oslobođenog stanovanja" njemačkih "Siedlungen", gradnjom stambenih nizova Prve hrvatske štedionice na Trešnjevki, 1934/35; Slavko Löwy (1904), autor niza stambenih zgrada osobito profinjene proporcije (kuće Schlegler u Bogovićevoj, 1932/33, i Boškovićevoj, 1936/37, WBV u Buljićevoj, 1937, Lebnice Ribnjaku, 1937/38), te prvog zagrebačkog nebudera — kuće Radovan u Gundulićevoj, 1933, kod koje u ukupnoj pojavnosti ravnopravno sudjeluju i specijalno oblikovane neonske reklame i rasvjeta; Hinko Bauer (1908-1986), dobitnik niza nagrada na natjecanjima širom Jugoslavije u suradnji s Marijanom Haberleom, autor Zagrebačkog zbora na Savskoj cesti, 1936; Ervin Hönsigsfeld, autor komformnih modela najamnog stanovanja (izvrstan primjer kuće Bolf u Ulici socijalističke revolucije,

Arh. Edo Mikloš-Schreiner, kolonija gradskih kuća na "Glogoljnom brijegu", 1927-28.

Rudolf Lubynski, Sveučilišna biblioteka u Zagrebu, perspektiva (1909)

Jedinstvo arhitekture, dekoracije i opreme Rudolf Lubynski, 1910-1913. Sveučilišna biblioteka: interieur velike čitaonice (Foto D. Fabijančić)

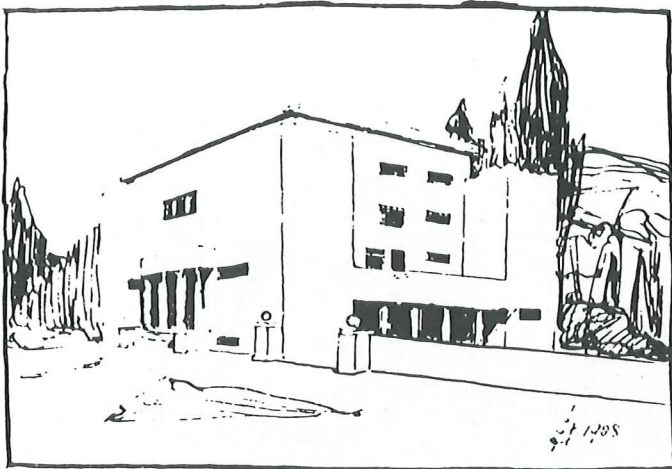
1932; Hinko Pšerhof (1913-1974), dobitnik nagrada na inozemnim natjecanjima, specijalist za arhitekturu sportskih objekata (veslački dom "Gusar" na Savskoj cesti, 1938)... Iako njihovo djelovanje čini tek jedan segment zagrebačke arhitektonske scene 20. stoljeća, njihova ostvarenja pokrivaju sva relevantna mjesta povijesnog razvoja zagrebačke moderne arhitekture. To djelovanje možda najbolje karakterizira citat iz Stričićeva obrazloženja vlastitog projekta za Židovsku bolnicu 1930: "Mi nemamo specijalnu, pojmom nacije ograničenu zadaću, mi kao suradnici sudjelujemo u izgradnji našeg doba."

... Drugom, ratnom, 1943. godine štampanom izdanju Babićeve monografije "Umjetnost kod Hrvata" priložen je "Popis arhitekata i graditelja 1914-40". Među 34 arhitekta uključeni su samo Bauer (bez navedenog imena), Stjepan Gomboš i Zdenko Stričić. Alfred Albin tada je već uklonjen s Tehničkog fakulteta, Hinko Bauer je u logoru u Dachau, Stjepan Gomboš interniran u Italiju, Zlatko Neumann u odlagu u Osnabrücku, Ernest Weissmann je iselio u SAD, Hinko Pšerhof u Urugvaj, Edo Mikloš-Schreiner ubijen je u Auschwitzu... U već citiranom Mirkovićeva predgovoru knjizi "Stambena izgradnja Zagreba" stoji: "Židovsko stanovništvo Zagreba i Hrvatske i Slavonije, kako je popisano 31. 1. 1923, dakle nešto više od dvije godine poslije promjena granica, bilo se tu već ekonomski i psihički ukorijenile. Imalo je uglavnom i državljanstvo Jugoslavije. Mada njegov broj nije bio osobito velik, njegovo privredno značenje bilo je mnogo veće od razmjernosti njegova broja. To su bili najvećim dijelom trgovci, kovodečla lica u nekim novčanim zavodima i u nekim industrijama, školovani ljudi u slobodnim zanimanjima, izgrađeni poslovni tehničari, poslovno i obiteljski između sebe povezani u Hrvatskoj i Slavoniji, ali isto tako i s Austrijom, Čehoslovačkom, Mađarskom, Njemačkom i Poljskom. (...) Njihovi poslovno-tehnički kvaliteti i njihova uspješnost stvorili su Zagrebu vodstvo u trgovini na veliko. (...) Njihove intelektualne, tehničke i poslovne sposobnosti oživljavale su promet robe, promet novca i kapitala. Onu privrednu funkciju, koju su

oni vršili u Zagrebu sve do godine 1941, nije poslije njih mogao da obavlja nitko drugi." Arhitekturi preostaje uporna urota pamćenja.

Arh. Slavko Löwy, poslovna i stambena kuća Radovan, ugaon Gundulićeva-Masarykova, 1933.

Hugo Ehrlich, Studija vile Karma-Clarence (1908), Vevey na Ženevskom jezeru. Dvršenje projekta što ga je započeo Adolf Loos.